

III. ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Зема Валерій
(Київ)

«ДРЕВО САМОГО РАЮ»: ДО ПОЧАТКІВ КИЇВСЬКИХ КУЛЬТІВ

У перші століття християнства на київських пагорбах пам'ять про «перших блажених князів» була для вірних без перебільшення очевидністю. У повідомленні про захоплення «Рюриком, Ольговичами та половцями» Києва (2 січня 1208 р.) зазначається, що окрім грабунку ікон, церковного начиння, і священних книг, були також вкрадені «порти блажених перших князів»¹. З плином часу, коли мощі чи убрання князів були втрачені, пам'ять про князів-святих та їхню місію перейшла здебільшого до сфери книжної культури, що втрачала візуальний ряд, окрім, звичайно ж, іконографічних зображень. Кształтування Київських християнських празників і легенд відобразилося на появі різних пам'яток, що використовувалися для служби чи побожного читання, а були пов'язані безпосередньо з містом та його династією. Такі пам'ятки, що повідомляли про ті самі події та свідчили про становлення християнства у Києві та його митрополії, часом взаємоперекривалися. У цьому тексті зверну увагу не на приблизні дати появи локальних культів у Києві та суміжних землях, а до того, яке вони мали відображення в текстах паралітургічного, літургічного призначення, чи то побожного читання, що містили такі пам'ятки в Прологах, Мінеях, Паремійниках, Торжествениках, Четьїх тощо. Гадаю, що найраніший період становлення християнства у Києві та його митрополії мав відображення в копіях пізніших часів з Волині, Київщини та Карпатської Русі, що добре прослідковується на прикладі пам'ятей свв. мученикам кнн. Борисові й Глібові та свідчить про тяглість традиції Київської митрополії й тривалість її культурного коду.

Один з найстарших типів збірників, котрі можна співвіднести зі становленням християнства та запровадженням богослужіння на давніх руських землях, є Паремійник. Фактично до видання Франциском Скориною його Святого Письма, вірні Київської митрополії мали слабу обізнаність з текстами Старого Завіту. Такі тексти у вигляді читань на особливі дні фіксуються в Паремійниках, котрі виголошувалися у надвечір'я, напередодні свята, а також дні Великого Посту; в Тлумачних Палеях, як відомо, уривки Старого Завіту, сполучені з апокрифами, були позбавлені прикладного значення, бо служили для вузького кола обізнаних читачів чи слухачів. Отже, уривки Старого Тестаменту, що читалися в церквах у надвечір'я, мали назву паремій. Фіксуються декілька видів таких читань. Окрім призначених на певний день паремій, існували паремії для служби святому (мученикові, преподобному чи апостолові), а також паремії на особливі випадки: зливу, військову навалу тощо. Паремійник має грецький відповідник, а найдавнішим його слов'янським списком вважається Паремійник Григоровича рубежу XII–XIII ст. з Балкан (РДБ, кол. Григоровича, 2/М, 1685). Щодо Київської митрополії, то за найраніший датований Паремійник рахується Захар'ївський, переписаний начебто у Новгороді 1271 р. (РНБ, Q.п. І. 13), а найраніший недатований Паремійник сягає рубежу XII–XIII ст. (РДАДА, Друк. 50). Паремійники охоплюють річний цикл від читання напередодні Різдва. Зникнення цього типу літургічних збірників пов'язують з уходом більшої його читань до складу Тріоди пісної і цвітної та Мінеї загальної, місячної та празничної². Тож Паремійники виходять з ужитку в XV–XVI ст., тоді ж припинилося їхнє

копіювання; найбільша кількість пам'яток цього типу припадає на XIV ст. Зіставлення грецьких і слов'янських Паремійників засвідчує брак у складі останніх окремих читань, а саме на 16-те вересня, 11-те і 26 жовтня, 27-ме січня, 9-те і 17-те березня, 9-те і 11-те травня. Натомість додаються місцеві Пам'яті на 6-те грудня Св. Миколая та 24 липня свв. кнн. Бориса й Гліба, поява котрих надає Паремійникам локального характеру. Так само глаголицькі брев'ярії, де переважають тексти Святого Письма, містять спеціальне надвечірнє читання св. В'ячеславі, на що вказував І.Є. Євсєєв.

Ретельне вивчення текстів Борисоглібських паремій здійснила Ларіса Соболева. Завдяки зіставленню значної кількості списків паремійних читань дослідниця поділила їх на чотири групи: особливу, коротку, розлогу та доповнену³. Соболева припускає, що найближчою до архетипу пам'ятника є список 1550 р. (це – наразі єдиний відомий список особливої редакції, котрий міститься в рукописі кол. Ундольського 1277, РДБ). У цій версії тексту наявна неусталена форма історичної паремії, бо бракує додаткових цитат зі Святого Письма, а також потрактування суперечки між князями. Цей рукопис, як уважав У.І. Будовниц, було скопійовано Істомкою Яковичем. У цьому Паремійнику також відсутні додатки про дощ та освячення церкви. Соболева звертає увагу на ідеологічну обумовленість тексту: оскільки кн. Ярослав посів місце старшого брата, кн. Святополка, то його дії потребували виправдання, чому слугувала початкова ідеологія щодо канонізації забитих братів⁴. Тож, у *особливій* редакції діями кн. Ярослава щодо кн. Святополка керує право кривної помсти за забитих братів, а їхнє вбивство подається як таке, що залежить від самих обставин їхнього народження.⁵ Коротка редакція відобразила процес розвитку Борисоглібського сюжету, бо в ній князі перетворюються на захисників рідного краю від зовнішніх ворогів (поганих варварів) та внутрішніх розбратів (міжусобних воєн). Кн. Святослав окреслюється через метафори пихи, а фрази, що вказують на мотиви кривної помсти, сходять на нівець. У наступній, розлогій, версії увага приділяється темі покори старшому братові заради збереження єдності краю, що підсилюється через рясне залучення біблійних цитат. Доповнена редакція має у прикінцевій частині зауваження про розбудову кн. Ярославом церкви кнн. Бориса й Гліба та перенесення їхніх мощів, що, на думку Соболевої, дозволяє датувати створення цієї версії між 1072 та 1115 рр. (датами двох відомих перенесень мощів князів-страстотерпців). У XV ст. історичні паремії, як вказує дослідниця, починають переписуватися кн. Володимиром. Щодо залежності тексту паремій від літопису, то *особлива* паремійна редакція виявляється цілковито вільною від літописної оповіді. Натомість наступні редакції, котрі виникали з плином часу, засвідчують їхню щоразу тіснішу залежність від літописної нарації. Крім того, Соболева вказала на входження паремій до Міней⁶. Стосовно подальшого вивчення паремійних читань, то наразі було би доцільним виявлення всіх Паремійників та вивчення змін у складі самих читань на підставі складання їхнього парадозісу. Слід зазначити, що дослідниця обійшла увагою список паремій князям-страстотерпцям у рукописі з Семигороду, котрий свого часу видав Іван Панькевич. Щодо мовних рис тексту, то дослідник зробив висновок про спільність мовного середовища, з якого походить Семигородський рукопис паремій, та служби кнн. Борисові й Глібові в Іваницькій Мінеї, де паремії містяться безпосередньо у складі служби князям-страстотерпцям. Назагал, служба кнн. Борисові й Глібові є маловивченою, хоча власне гімнографія є одним з перших самостійних творінь, що постала у Києві⁷. Службу з Іваницької Мінеї опублікував та побіжно вивчив ще Сергій Бугославський⁸. Крім того, низку служб князям, котрі локалізуються переважно Новгородщиною, видав Дмитро Іванович Абрамович⁹. Сама Мінея свого часу був вкладом до церкви Пресвятої Богородиці в Іваничах з фундації Гадея-Іларіона Богуша Іваницького та його дружини Матрени Семенівни, що

у Володимирському повіті на Волині. Особливість служби під датою 15 липня, як зазначав Сергій Бугославський, наявність у ній Борисоглібських паремій під назвою «Від Буття читання». Їхній склад є традиційним: перша паремія–любов до ближнього, друга оповідає про те, як кн. Ярослав, котрий прочув про загибель братів, наважився на зібрання війська задля помсти Святополкові. Третя описує битву кн. Ярослава з кн. Святополком коло р. Альти, втечу і загибель останнього. Крім того, в Мінеї міститься служба «Успіння святого і рівного апостолам великого князя Володимира, нареченого в святому хрещені Василем, просвятившого руську землю святим хрещенням». У службі наводиться чимало співів. Паремії на вечірню ті ж самі що й кнн. Борисові й Глібові, себто наявна відсилка до них. Серед стихирів: «Зберіться всі руської держави начальники і першопрестольні єрархи, також православні іноки й пресвітери, всякого віку мужі, та інші на пам'ятне торжество всеславного самодержця великого другого за плоттю і за духом бувшого праотця, котрий в христовій вірі дбайливець і першоначальний всечасний дбайливець Володимир». П.В. Голубовський, котрий порівняв текст служби князям у складі Іваницької Мінеї та у рукописах, що походять з Півночі, зробив важливе спостереження щодо їхньої генези. Зіставлення служби князям-страстотерпцям з Іваницькою Мінеєю засвідчило її раніше генетично походження, тоді як служби, що містяться в рукописах з Півночі – пристосовували вже готовий текст до місцевих реалій, коли вилучалися зайві уривки, пов'язані з відправлянням служби поруч з трунами мучеників¹⁰. Уривок, що вказує на спеціальну приуроченість служби Іваницької Мінеї біля їхніх мощів, – невеликий фрагмент перед паремійними читаннями. Образна канва цього уривку перегукується з проложними читаннями: «Христос зірки світлості показав», «ви (Борис і Гліб) – хвала Руси», «сліпі, котрі приходять до трун–вірою просвящуються, кульгаві–скачуть, недужні–одужують, бісуючі–позбуваються бісів». Крім того, на самому початку служби міститься уславлення, де Роман й Давид називаються «світільниками» й «заступниками», що перегукується з одним з найдавніших рукописів київської традиції, де міститься служба князям, Пам'яттю в Ілліній книзі рубежу XI і XII ст. (РДАДА. – Ф. 381. – Од. зб. 131)¹¹. Пам'ять подається під 24 липням; зіставлення зачину Іваницької Мінеї та Пам'яти засвідчує суттєві збіги між двома текстами¹².

Іваницька Служба	Ілліна книга
ki ni pchvaly mi. vni az pvaena. razl i eraa tel esona i s' vzkoupi eti dhdv v rryv i de v tepla zast=prika zeni- r; sky- ouddrenfe i val eri rasl av rfe mve cumny nys / M b s' vku- dr' vava razr; [a i] hvy b d d e v pda1] ego nirov vel e ni s x ky ni p s y mi ddrot ani. oukrai pvaenya ronara i sil; i m] ago ra str si. d d d est va. i dvala k; pro remitel -. da svrti ti ka pri bo s d 1] a aza- 1] a svrt d d d d d t e i l i g o s i vy- va- hvy to ouv d a v i zapo v di b v s v enya prosl avista s- sl avno va l p d a 1] ago n i r x i vel e ni s x	kyi ni p s n y mi d d r o t a ni. oukrai ni pvaena. ra d l i e n 4 2 d e e 3. v r r y ni l i d m t e p l a 2 a s t = p r i k a e n i - r o u s k y 4 o u d d r e r i 5 v i s e 4 v i s e l e n y 4 r a s l a v d e r i e m v e c u m n y n x s ' n y s l ' n x b s o n s k = 3 d r x v a n u r a d r = [i v [a k e s t ' n x p d a 1] a g o n i r o v v e l i 3 n i l o s t x k y i n i p a r i i . i p s n n i . p c h v a l i m p v a n a r o n a r a s i l = i m e] a g o r a s t r a s t x d d d e s t x n i . i d v a l a k = p r o r x a r i t e l - d a s v r t i l \ p r i s n o s i 4 1] i o a r e n i . s v r t ' n x d d r o d t e l i i l i g o x s t i 4 . h v y b o o u v d v [a a p o v d i b v s v n o v a l m p d a 3] a n i r ' . i v e l i 3 n i l o s t x

Щодо особливостей тексту паремій в Іваницькій Мінеї, то її текст містить різночитання у порівнянні з версією паремій, зведених і надрукованих Абрамовичем за декількома списками. Порівняння текстів різних паремійних редакцій, Борисоглібських паремій в службі Іваницькій Мінеї та тексту паремій у публікації Панькевича¹³ виказує суттєві збіги між двома останніми та редакцією, котру Соболева виділила як *особливу*. Зведена публікація паремійних служб, котру практикували Абрамович і Успенський не дозволяє зосередитися на особливостях окремих списків. Список Панькевича може бути перехідною ланкою між особливою редакцією паремій та наступними її версіями.

* * *

Наступною пам'яткою паралітургічних текстів, котра мала тривале функціонування на теренах Київської митрополії та свідчить про постання місцевих культів, є Пролог¹⁴, котрий являв собою напрочуд розгалужений збірник коротких читань свягим та повчань. Прологи включають декілька редакцій, історія кшталтування котрих потребує докладнішого вивчення. Наразі існує уявлення про дві версії Прологів–короту та розширену, хоч первинність першої чи другої залишається не з'ясованою. Крім того, існують дві версії Прологу, одна з яких побутувала здебільшого на Балканах¹⁵, тоді як інша – на теренах КМ. Балканські Прологи поділяються за Сперанським М.Н. на дві групи; Житіє Теодосія Печерського в них вирізняється обсягом–воно в декілька разів довше за сусідні тексти. Житіє не містить властивої для нього риторики¹⁶. Один з найраніших балканських рукописів, де наявні Житіє Володимира, Варяга та його сина Йоана, Ольги – Синайський рукопис XIII ст.¹⁷ Там же міститься згадка про Пам'ять Кірика й Уліти.

Текст Прологу містить читання двох типів¹⁸. Перші – це Пам'яті та Житія самих святих, інші – напучування, що мали строкате походження, котре ще потребуватиме з'ясування¹⁹. Вивчення текстів напучувального змісту розпочав Микола Івановича Петров²⁰. Значну верству в рукописних Прологах посідають читання святих, чи то пов'язаних з домом Рюриковичів, або ж локальні київські події. Крім того, у перші століття християнства на берегах Дніпра, постає низка легенд пов'язаних з Миколою Мир-Лікійським. Тож до обох редакцій Прологу (просторої та короткої) увійшли такі свята: (1) оповідь про перенесення мощів св. Миколая Мир-Лікійського (9 травня), щодо цього тексту Ольга Лосева зробила припущення про вплив на його написання Житія кнн. Бориса й Гліба (24 липня)²¹; (2) зі «Словом про закон і благодать», виголошеним чи то укладеним київським митрополитом Іларіоном, Лосева пов'язує появу Житія кн. Ольги (11 липня) (найдавніший список Житія фіксується у рукописі РДАДА, Друк., 173, першої половини XIV ст.)²²; (3) «Пам'ять» і «Оповідь про освячення церкви вмч Георгія в Києві» (26 листопада) (найдавніша версія в рукоп. РДАДА, Друк. 156, друга пол. XIII ст., в пізнішому українському – НБУ ім. В. Вернадського, рукопис Михайлівського собору №529п/1643); (4) «Житіє кн. Володимира» (15 липня). «Слово на Покров Богородиці», попри його походження з-поза меж регіону, де мешкали наддніпрянські слов'яни, набув тут також значного поширення. Щодо місцевих свят, котрі містяться у складі короткої редакції Пролога: (1) «Оповідь про забиття кн. Гліба» (5 вересня); (2) «Житіє Теодосія Печерського» (3 травня); (3) «Житіє Бориса і Гліба» (24 липня); (4) перенесення їхніх мощів (2 і 20 травня, 30 і 31 травня); (5) освячення церкви св. Софії (4 листопада) і (6) Десятинної церкви (12 травня), (7) «Житіє кн. Мстислава Великого» (†1132 р., 15 квітня). Постання «Житія кн. Михайла Чернігівського і боярина Теодора» (†1246, 23 вересня) пов'язують з Ростовом і Суздалем. Серед пам'яток київського походження, що також увійшли до складу розлогої версії Прологу – «Слово про проявлення хрещення руської землі святого апостола Андрія, котрий приходив у Русь» (30 листопада), «Пам'ять

варязьких мучеників» (12 липня), «Оповідь про принесення перста Йоана Хрестителя з Царгороду до Києва» (7 січня) (міститься також в Мінеї Четї, Почаєв. 103), «Пам'ять землетрусу 1107 року» (5 лютого). До творів, укладених в Турові віднесено²³: «Слово від Житія Теодосія Печерського» (3 травня); «Слово про Мартина монаха» (27 червня); «Житіє св. Кирила, єпископа Турівського» (28 квітня).

З-поміж пізніших списків Прологів, котрі містять в собі локальні свята, можна зарахувати такі рукописи другої половини XV й XVI стт.: Софійського собору рукоп. 274 (132) НБУ за березень-серпень: «Житіє Теодосія Печерського», «Перенесення мощів Св. Миколая в Бар», «Пам'ять Методія єпископа Моравського», «Оповідь про Мартина Турівського», «Успіння Ольги», «Успіння Володимира», «Страсть Бориса й Гліба»; Софійський 273/131 с; РДБ, Єгоровський 720; РДАДА ф. 181, рукоп. 710; Теробовлянський Пролог IX А44 з Національного музею у Празі; Милецького монастиря 116 (Аа 1282) НБУ. До Прологу розлогої редакції, що датується останніми десятиліттями 15-го ст. (РДАДА, ф. 181, рукоп. 355) внесено здебільшого Житія, пов'язані з Києвом і Туровом, наявне також «Житіє В'ячеслава». Напрочуд цікава напучувальна частина рукопису з виразними руськими рисами: «Повчання жінкам, аби були мовчазними», «Слово християнина, котрий позичив золото у юдея», «Про милостиню та піст», «Повчання про мир і любов», «Слово про пиху», «Слово про покуту». Так само Пролог, що походить з Загорівського монастиря рук. 819041 ХНБ (стара сигнатура Волинського зібрання у Житомирі – 290) містить «Слово про перенесення мощів В'ячеслава», «Слово про правду і кривду», «Перенесення мощів Гліба й Бориса», «Успіння Теодосія Печерського», «Слово про покуту і прощення гріхів», «Слово про перенесення мощів Миколая в Бар», «Слово про добрі нрави», «Слово про покуту», «Про добрих і злих жінок», «Слово про мовчання і смиріння», «Успіння Ольги», «Успіння Володимира, котрий хрестив руську землю», «Страсть Бориса й Гліба», «Слово про затворника, котрий поклонявся бісам». Крім того, Пролог кінця XVI ст. АСП 79 ЛНБ містить: «Перенесення мощів Бориса й Гліба» (2.05), Житія Теодосія Печерського (3.05), княгині Ольги (11.07), мученика Теодора Варяга та його сина Йоана (12.07), Володимира (15.07), Бориса й Гліба (24.07); Пролог АСП 50 ЛНБ, що походить з Золочева, містить читання на Перенесення мощів князів-страстотерпців²⁴. У люблинських Прологах Бібліотеки КУЛ Йоана-Павла II, рукоп. 198 мучен. Глібу (5.09), св. Людмили (16.09), мучен. В'ячеславу (28.09), на освячення київської церкви св. Георгія (26.11), св. Кирила Філософа (14.11); рукопис бібліотеки Митрополичої семінарії в Люблині 1228, має у своєму складі читання про Бориса й Гліба (2.05 і 24.07), препод. Теодосія Печерського (03.05), препод. Антонія Печерського (07.05), Леонтія Ростовського (23.05), освячення церкви Богородиці Десятинної (20.05), Житіє кн. Ольги (11.07), св. Теодора Варяга і його сина Йоана (12.07), св. кн. Володимира (15.07)²⁵. Щодо розлогої редакції Прологів, О. Лосева не виключає ранішої фази його формування, що може локалізуватися Туровом, згодом рукопис потрапив до Ростова чи Суздалю, де була сформована його нова версія через додавання місцевих пам'яток («Набуття мощів св. Леонтія, єп. Ростовського», «Слово про свято Всемилотивного Спаса і Пресвяту Богородицю»). Щодо північних пам'яток у складі короткої редакції Прологу, то до них відносять «Житіє св. Аркадія, єп. Новгородського», «Житіє Варлаама Хутинського», «Житіє кн. Довмонта», «Слово про знамення прсв. Богородиці».

Розвиток Борисоглібського культу на київських теренах, себто володарів-мучеників, як уважається, переснується тісно з впливами західнослов'янського світу, зокрема культу В'ячеслава та його бабки Людмили. Наявність у київських Прологах Пам'яти В'ячеслава вказує на взаємопов'язання між двома культурами. Як зазначає Норман У. Інгам:

«київські книжники переробили тексти про богемського володаря у душі місцевих, рідних святих... кияни були обізнані щодо цієї аналогії та були готові послуговуватися нею»²⁶. Коли ж культ чеського володаря вже втратив запотребування у якості моделі для виправдання власне руських культів, він був затьмарений культом святих того самого типу, страстотерпцями Борисом й Глібом. Тож руські автори – продовжує Ингам – увібрали ідеї та теми, наявні в богемських текстах. Їхня власна іновачія–кенотичний напрямок непротивлення; сполучена релігійна й політична засада братерської любови²⁷. Зрештою зіставлення забиття Бориса з долею В'ячеслава Чеського міститься також в оповіді про вбивство Бориса, хоч слід звернути увагу на те, що така згадка читається лише в обмеженій кількості версій²⁸.

Пролог не зупинився в своєму розвитку на теренах Київської митрополії. Вивчаючи рукописи Бібліотеки Литовської АН, Маріна Чистякова знайшла у Пролозі №95 Бібліотеки Литовської АН, ф. 19 властивий лишень йому варіант Життя Андрія (30.XI.1)²⁹. Вона нарахувала 102 напучувальні статті, котрі не фіксуються в інших редакціях простих та стишних Прологів. Хоч у його осінній частині бракує Житій нових святих, та вони наявні серед зимових свят, зокрема, читання про віленські мучеників Антонія, Йоана та Євстахія (14 січня, арк. 491–493)³⁰. Інший список, стишний, під №96 створено 1530 р. Він включає всі особливості згаданого вище списку 95 за виключенням читання на 6.X.6 («Слово св. Василя про тих, хто творить милостині від неправди»). На думку Анатолія Турілова, стишний Пролог входить до річного комплекту разом з такими рукописами БАН Литви ф. 19, № 97 (грудень–лютий), № 98 (березень–травень) та 101 (червень–серпень)³¹. Комплект було укладено у 1530/1531 рр. у Луцьку за повелінням єпископа Макарія шляхом злиття стишної³² і простої редакцій Прологу (остання була доповнена шляхом залучення повчань, що запозичалися зі збірників напучувального характеру: Златоструя, т.зв. Измарагда тощо). До списків 95, 96 внесено властиве лише для них повчання (26.XI.12), котре відоме під іменем Климента Охридського, – «Слово на пам'ять апостола або мученика», хоч у відповідні місця Пам'яті було залучено ім'я Георгія. За спостереженням Турілова, поява цього тексту свідчить про поживлення духовного життя Київської митрополії. Серед новел, що були інтерпольованими до складу паралітургічних збірників у XV ст. – «Житіє трьох віленських святих». Церковнослов'янський переклад Життя було зроблено з греки; він поділяється на списки Балканські і Руські, причому перші також набули поширення на теренах Київської митрополії³³.

Інший тип напучувальних текстів – Четъї-Мінеї та Торжественики, останні могли мати дві частини: на рухомий рік (Господські свята) і календарний рік. Упродовж XV–XVI ст. починають формуватися особливі версії збірників цього типу, що ймовірно пов'язані з локальною традицією КМ та одночасним впливом Балканських рукописів, триває залучення текстів Київського митрополита Григорія Цамблака до напучувальних збірників. До Четъї 1489 р. було залучено Житіє кнн. Бориса й Гліба. Порядкування нових збірників покликало постанову нових редакцій вже відомих раніше текстів. Зокрема в Торжественику Погодін 957 міститься підбірка текстів, присвячена князям-страстотерпцям³⁴:

(1) **нѣа на4, вѣ вѣдѣк пренесе нѣа ѣ. стѣ стѣстѣрѣчѣ бѣрѣса і гѣба**

[Початок:] **бѣсѣко нѣнѣ по умѣтѣ вѣ дѣвѣго 4росѣ авѣ, кнѣ зѣ вѣ одѣ нѣра, І\Т\к<о
унѣслѣ сѣ егѣпѣзѣ-слѣ авѣ. сѣ зѣ канѣну ѣкѣ вѣ вѣ имѣ стѣ стѣстѣрѣчѣ бѣрѣса і гѣ
І\ѣа**

На той самий день; подається фрагмент про дива свв. Бориса і Гліба, відомий ще з Успенського збірника³⁵.

(2) **w t' ve dɪx ˈ1do stɔl m̄rik= o verɫ s=hor; kd**

[Початок:] **vera reko4 w grad\ dɔrogb=vi raba sou]i d\l a[e w vɔvi pɔvɛl enfɛm
' gʀi svɔe , w dɪx stɔl m̄rik= borisa i g\ba i vɛzɔpou 4vɪsa s- ei .**

Подібна до Успенської ред.

(3) **rekoʒ pɔm tɪx pri spɔv\i st ʂɔtrɪpɔ1 borisa i g\ba m̄vestvɔ pri hod-] e l 1D
6 vɔ\Hɪrɔd sɛl' . 4ve wroustɛi / bɛstɪ. wɔd\ti i sɔ\l enfɛ m̄vestvɔ 6 stɔl m̄
rkou b\ve nou\Hɪkyi wkyɛw vɔlɪkou i m\4 wɪr= k' s̄ɪɲa**

[Початок:] **sei bysɛl stɔl av\ɪx 6 pl eneri var- ɫka kn- zɪx vɔl dɔlɪr' , pɛrvɔe k' i dd o
m̄ m̄rog t] anfɛ tvɔr- pɔ predanɛl 6 ˈ1, da egla w\shot\ bɔɪx sɔb\ i zbrati l 1D ro
vy, w\dlɪ' rɔu vɔrk bɪ gɔx stɔp dɪa**

На 20 липня міститься – «Анонімне повідання про свв. кнн. Бориса і Гліба в редакції Торжественника» за С. Бугославським, яке він публікує у зіставленні з іншими списками³⁶.

(4) **o strsi / cuti enf. s̄ɪyHvɔ4v\emɪH̄ri k' . kn- zɛi rouskyh' , borisa i g\ba**

[Початок:] **prɔk' rɛ erɔpɪvɔd̄yH̄i s̄ɪtɪs- . i s̄m i h' w b̄ɔnɛ boudɛtɪx s̄iɔ au
bo bysɛl m̄ prev̄ʂi h' \t' .**

* * *

Щодо розвитку культу кн. Володимира, то він відбувався значно пізніше, ніж Борисоглібський³⁷. Ім'я Володимира в переліку святих згадується в Іпатському літописі під 1229 р.³⁸ Розширена версія Житія кн. Володимира міститься у Торжественнику рубежу XV–XVI ст., Музейське 207 (арк. 115–119 зв.), ДІМ, котре опублікував ще Н. Серебрянський³⁹. Палеографічні риси кодексу близькі до згаданого вище Прологу ф. 181, рук. 355, РДАДА. Попри те, що у початкових рядках текст нагадує добре відомі Пам'ять і Похвалу Володимирові, та далі долучено розширену версію про обрання віри, наявну в літописних оповідях. Зіставлення з літописним варіантом (Іпатським) виказує деякі відмінності. Тож в цій версії оповідається про вислання послів до різних країв задля пошуку віри, підкорення Корсуня, прибуття грецької цесарівни. Серед збігів з відомими редакціями – Володимиреве хрещення сталося, аби запобігти хворобі очей, що прогресувала у Корсуні. Натомість, у порівнянні з літописом, бракує уривків, що мають апологетичне значення: Символу віри, короткої оповідь про вселенські собори та антилатинських інвектив. Далі оповідається про поставлення церкви в Корсуні на пагорбах та посвячення її Василеві. Зазначається, що по поверненні до Києва, Володимир звелів скинути ідолів: одних сікли, інших палили, а Волоса скинули до Почайни. Перуна ж, прив'язаного до кінського хвосту, тягли по Боричевому джерелу (в літописній версії бракує згадки про Волоса). Згадується, що коли Перуна вкинули до Дніпра, він проплив пороги і виверг повітря на берег, тож відтоді це місто названо Перуновою горою. Музейська версія говорить про поставлення церкви Василя на місці Перунового капища, натомість опускається сюжет про матерів, котрі плакали за своїми дітьми наче за померлими через хрещення та про пророцтво й благословіння Господне руській землі та похвалу Володимирові; бракує також оповіді про князівських синів. Натомість одразу подається оповідь про зведення церкви Пресвятої Богородиці. Додається також, що

Володимир віддав до цієї церкви все, що набув у Корсуні: образи, книги, начиння і хрести. Далі літописна оповідь звертається до світських сюжетів. (Згадка про Волоса наявна в «Пам'яті благовірного і великого кн. Володимира, котрий хрестив Руську землю»). Наступна звістка про Володимира оповідає про надходження вдов, сиріт і злиднів на його подвір'я. Після повідомлення про смерть князя зазначається, що Володимир творив учинки рівні апостолам. Завершується Житіє похвалою князеві, що наявна в інших версіях Житій. Інша локальна версія Житія, що пов'язана з Київською митрополією, міститься в т.зв. «Білоруському збірникові Чудівського монастиря» 61/264, друга половина XVI ст., що являє собою, як уважав Серебрянський, переклад проложного Житія на білоруську мову. В оповіді згадується про зцілення очей Володимира з додаванням фрази «відпало від очей його наче луска», як зазначає дослідник, цей додаток запозичено з оповіді про хрещення апостола Павла (IX, 17–18), бо у церковних співах князя порівнюють з Павлом⁴⁰. Інший список цього тексту міститься у рукоп. 105 (199), ф. 19, БЛАН у Вільнюсі. Рукопис належав св. Йосифові Кунцевичу, містить «Слово» митрополита Іларіона. Це – збірник Житія святих за березень-квітень, філіграні розбіжні: від початку XVI ст. – до останніх його десятиліть.

Сергій Бугославський свого часу зазначав, що Житіє кн. Володимира має разючу схожість з «Сказанням про Бориса й Гліба», крім того всі версії житій Володимира згадують в прикінцевій частині про князів-мучеників: «дерево самого раю, з якого беруть початки святі літорості мучеників Бориса й Гліба»⁴¹. А.І. Соболевський уважав, що давнє Житіє кн. Володимира не має містити частини Пам'яті, тоді як самі оповіді навряд чи сягають XIV ст.; оповідь про Бориса й Гліба трактував як витяг з літописної оповіді. Риторично-похвальну частину в Житії було укладено під впливом «Слова про закон і благодать» Іларіона. Зміст Житія може свідчити про те, що стара писемність про Володимира різнилася від наступної, відомої з Прологів й літописів; у ній бракувало Корсунської легенди⁴². Щодо народнорозмовної версії Житія Володимира, то вона відома в декількох редакціях. А.І. Соболевський надрукував одну за рукописом Московського історичного музею, кол. Большакова, рук. 23 та різночитання з рукопису Казанської духовної академії, 23⁴³. Народне Житіє ввійшло до складу Синопису, а також було відоме укладачеві Густинського літопису. П. Владимиров надрукував за списком Софійського собору, рукоп. 129 з різночитаннями за рукоп. 130 НБУ ім. В.Вернадського⁴⁴. Рукопис Іродіона Касяновича являє собою збірник Житій за березнево-серпневу частину року. Житіє Володимира приурочується на 15 липня, в ньому наявні частини, котрих бракує у версіях Торжественників чи Прологів. Так от початки християнства на берегах Дніпра невідомий укладач відносить до часів апостола Андрія та говорить про чотирикратне хрещення Руси. Переказується також фрагмент про вислання послів для пошуку ліпшої віри. Далі оповідається про похід до Корсуна і вимогу одруження з цісарською сестрою Анною, хоч оминається те, в який спосіб здобулося саме місто. Наводиться також оповідь про втрату зору та поверненням його з хрещенням, оповідається про приїзд до Києва князя та зречення поганських ідолів. Докладно описано хрещення київського люду. Завершується Житіє похвалою Володимирові та віншуванням Київської землі. Основною для роботи укладача стали тексти з Патерикона 1635 р. та Густинського літопису⁴⁵. Житія Ольги, Володимира, оповіді про Бориса й Гліба містяться в українському варіанті в рукописах зібрання Софійського собору рукоп. 278 (129), 279 (130) НБУ, Києво-Печерської Лаври рукоп. 370 (155), Синод. 752 (ДІМ), Четья 1489 р.⁴⁶ Стосовно версій служб Володимирові, то вони мало вивчені. Виділяються три редакції служб. На час їх запровадження до змісту Міней, на день 15 липня вже існувала служба Кірикові й Уліті. Служба в Загорівській Мінеї останньої чверті XVI ст. ХНБ, рук. 819197, відрізняється від

служби одного з раніших списків, надрукованих Н.І. Мілютенко⁴⁷. Ця служба має розширений зміст. У ній згадується, що наставником Володимира є цісар Костянтин. Володимир зростив «нам свої літорослі Романа й Давида», котрі «наче на колесниці здійнялися до небесної обителі, власною кров'ю очорнили убрання»; він – цар «нового Ізраїлю», «наслідувач Костянтина», «отець Руси» (арк. 263–273). За змістом цей текст ближче до Празничної Мінеї XIII ст.⁴⁸

Стосовно появи та вшанування культів перших правителів-християн та знаменних для Києва подій, як от освячення церков та чуд святих, то попри зникнення самих пам'яток та мощів, пам'ять про ці події міцно закорінилася в книжній традиції, що не лишалася також незмінною. Записи про київські празники, святих та освячення соборів починали побутувати ген далеко від місця їхньої фіксації та створення. Попри плин часу та іновації в богослужінні, пізніші рукописи можуть зберігати в собі відбиток оригінальних текстів. З іншого боку, між текстами різних жанрів, як от у випадку з Житієм Володимира, відбувалося інтенсивне міжтекстуальне спілкування, себто запозичення окремих уривків зі «світських» до церковних жанрів. У випадку Пролога, чи можна припустити, що початково існував збірник з низкою зафіксованих локальних подій та Житій святих, що потім у сполученні з перекладеним Синаксарем утворив оригінальний київський Пролог?

¹ Лаврентьевская летопись. – ПСРЛ. Т. 1. – М., 2001. – Стп. 418.

² Успенский Б.А. Борис и Глеб: восприятие истории в Древней Руси. – М., 2000. – С. 8.

³ Соболева Л.Ст. Исторические паремии Борису и Глебу – малоизученный памятник Киевской Руси. Автореферат канд. филол. наук. – Ленинград, 1981.

⁴ Соболева Л.Ст. Паремийные чтения Борису и Глебу // Вопросы истории книжной культуры. Сборник научных трудов. – Вып. 19, Новосибирск, 1975. – С. 105–123.

⁵ Там само. – С. 11.

⁶ Там само. – С. 12–13.

⁷ Див.: Мурьянов М.Ф. Гимнография Киевской Руси. – М., 2003. – С. 56–57. Гімнографічні твори, що містяться в Мінеях, є свідченнями оригінальної творчості місцевого осередка. Це – один з небагатьох автентичних текстів, що збереглися зпередмонгольських часів. Наразі відомо принаймні про 42 примірника Міней, що постали завдяки книжно-літургійній реформі у Києві 1062 р., коли було створено 12-томний комплект службених Міней задля щоденного монастирського набоженства. (Докладніше: Темчин С.Ю. Этапы становления гимнографии (863 – ок. 1097 гг.) // Славяне и их соседи. Славянский мир между Римом и Константинополем. Вып. 11. – М., 2004. – С. 53–94.). Серед найраніших автентичних рукописів, що містять служби князям-мученикам – ушкоджений текст під 24-м липням у рукописі РДАДА ф. 381 (Друк.), №121, XI–XII ст. (№42 в СК XI–XIII ст.). Цей текст служби було перекладено з греки, про що згадується у рукоп. 122-му того ж зібрання (№93 в СК XI–XIII ст.), XII ст. Абрамович видав службу за Друкарським 122 та підвів різничитання за іншими рукописами (Житя святих мучеников Бориса и Глеба и службы им / Подготовил к печати Д.И. Абрамович. – Петроград, 1916. – С. 134, 136–143).

⁸ Бугославский С. Иванические месячные минеи 1547-79 гг. и содержащаяся в них служба св. мученикам-князьям Борису и Глебу // ЧИОНЛ. – Кн. 14, 1900. – Вып. 1. – Отд. III. – С. 29–70.

⁹ Житя святих мучеников Бориса и Глеба и службы им. – С. 134–176.

¹⁰ Голубовский П.В. Служба святым мученикам Борису и Глебу в Иваницкой Минее 1547/79 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – Кн. 14, 1900. – С. 124–164.

¹¹ Мінея Празнична, вересень-лютий, з додатками: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг XIV век. – Вып. 1. – М., 2006. – С. 565–566; Ильина книга. Рукопись РГАДА Тип. 131: Лингвистическое издание Подготов. В.Б. Крысько. – М., 2005.

¹² Бугославский С. Иванические месячные минеи 1547–79 гг. – С. 53. Цей уривок, спільний в Ілліній книзі та Іваницькій Мінеї, відсутній в згаданому Друкар. 121. Він, натомість, наявний в іншій версії, котру наводить Абрамович, щоправда публікацію здійснено на засадах

- «гражданкі», за основу покладено рукопис Друк. 122 з підведеними різночитаннями за іншими, переважно новгородськими списками (*Житія*, с. 137-138, на стиховні, *голос 2: Къими похвальними*): «Къими похвальными и веньци веньчаим певаемая, разделеная телесема и съвъкупленая душею, вернымъ людем теплая заступника, земля русьская удобрене и всея вселенья наслаждение, мужеумнымъ смысломъ бесовскую държаву разрушивъша, Христовомъ подобиемъ, подающаго миру велию милость? Къими песньными добротами украсимъ певаемая: Романа, силу имущаго на страсти доблестями, и Давыда? Купно оба рвнителя, светила, присно сияючи и озарящи светомъ добродетели благочестивья вся: Христовы бо уведавъша заповеди божествныя, преставистася славно, всемъ подающа миръ и велию милость». Цей уривок відсутній в рукописах Друк. 121 і 124, що може свідчити про роботу редактора, котрий взяв за основу текст служби у перекладі з греки та долучив до нього фрагмент з Мінєї типу Іваницької. Цей уривок наявний також в інших версіях служби, що надає опцію для досліджень.
- ¹³ *Панькевич Ів.* Семигородське паремійне читання про пімсту Ярослава на Святополкові за убиття Бориса і Гліба // *Slavia*. – R. XIX, 1950. – S. 86–99.
- ¹⁴ Вивчення найдавніших списків Прологу здійснено в роботі *Орлової Т.І.* Многоуровневый анализ вариативности в церковнославянском языке (на материале списков Пролога XIII—XIV вв. мартовской половины года). Дис. канд. филолог. наук. – Новосибирск, 1999.
- ¹⁵ Докладніше див.: *Станиславов (Лесновски)* Пролог от 1330 година / Увод Р. Павлова, научно разчитане В. Желязкова. – Велико Търново, 1999.
- ¹⁶ *Сперанскій М.* Сербское житие Феодосия Печерского // Сборн. статей, посвященных В.О. Ключевскому. – М., 1909. – С. 537–546.
- ¹⁷ *Пичхадзе А.А., Ромодановская В.А., Ромодановская Е.К.* Жития княгини Ольги, Варяжских мучеников и князя Владимира в составе Синайского палимпсеста (РНБ, Q. п. I. 63) // *Русская агиография: исследования, публикации, полемика*. – СПб., 2005. – С. 288 – 308.
- ¹⁸ Крім звичайних Прологів, фіксуються також Стишні, котрі мають невеликі вершовані передмови перед повчаннями. Такий тип рукописів потребує окремого дослідження; його поява пов'язана з перекладами балканських книжників XIV ст. Див.: *Турилов А.А.* К истории стишного Пролога на Руси // *Древняя Русь*. – №1 (23), март 2006. – С. 70–75.
- ¹⁹ *Темчин С.Ю.* Почему древнеславянский календарный сборник кратких житий был назван Прологом (об одном палеославистическом недоразумении) // *Славяноведение*. – 2001. – №2. – С. 3–18. Пролог є агіографічним календарним збірником здебільшого стійкого характеру; тексти розподілені за місяцями, котрі святкуються, тобто розташовані у відповідності до православного Місяцеслова у календарній послідовності від 1 вересня до 31 серпня. Серед усіх категорій святих перевага надається мученикам. Окремі списки містять додатково тропарі та короткі вказівки уставного характеру. Проложні Житія та оповідання проголошуються впродовж церковної служби, а саме: на утрєні між шостою та сьомою піснями канону після кондака та ікосу. Богослужбне застосування проложних текстів визначається Уставом (Типіконом), котрий визначає весь порядок богослужіння, в тому числі порядок використання літургійних книг. Пролог містить тексти на щодень літургійного року, що вказує на його зв'язок з щоденним монастирським богослужінням. При цьому різні типи Пролога зорієнтовані на різні монастирські типікони: Простий (невіршований) Пролог співвідноситься зі Студийським Уставом, тоді як пізній стишний Пролог появився у зв'язку з поширенням Єрусалимського Уставу. Подібно до інших богослужбових книг, Пролог має перекладний характер. Його першовзірцем були візантійський Синаксар або Менологій (Місяцеслів), що існував у декількох редакціях. Найдавнішим різновидом цього пам'ятника є Менологій імператора Василя II Багрянородного (976–1025), укладений близько 985 р. попри те, що найдавніші версії Прологу беруть початок з Менологій Василя II, вони не повторюють його цілком. С.Темчін припускає, що Пролог сягає особливої редакції Менологій Василя II, котра виникла унаслідок двох послідовних переробок (обидві зроблено у другій половині XI ст.): початковий текст пам'ятки було відредаговано спочатку ченцем царгородського Студийського монастиря Іллею, а згодом Костянтином Мокисийським. Унаслідок перекладу Синаксара Іллі та Костянтина Мокисийського (для цього пам'ятника є властивим ряснота царгородських свят) на церковнослов'янську виник Пролог, розширений згодом низкою

перекладених і оригінальних слов'янських статей. Слов'янський Синаксар є найранішою версією простого Пролога. З теренів Київської митрополії за кінець XII – початок XIII ст. відомий єдиний список, хоч поруч функціонували південнослов'янські списки. Через внесення додаткових морально-напучувальних оповідань Пролог почав свою еволюцію у бік літературного збірника, що призвело до вилучення його зі сфери богослужіння. Дослідник припускає, що початкове зібрання коло гробівця мученика, котре передувало власне церковній службі могло бути сприйнято як початок. Короткий текст мучіння, котрий читався перед гробівцем, міг сприйматися за введення до служби. Проте, як зазначає дослідник, терміном «пролог» також називалася літургія катехуменів, себто оглашених – тих, хто збирався прийняти хрещення. Вона передувала літургії вірних.

²⁰ *Петров Н.И.* О происхождении и составе славяно-русского печатного Пролога: Иноземные источники. – К., 1875. На додаткові слова звернула увагу Светлана Давидова, зокрема на повчання, приурочені до днів напередодні Господських чи Богородичних свят. Оскільки спеціальні читання приписувалися Студійським Уставом, тож давні київські книжники додали до перекладеного царгородського Синаксарю додаткові уставні читання; при цьому вони робили запозичення з текстів напучувальної літератури, котра вже побутувала тут. Тож празничні повчання, котрі запозичалися з текстів Климента Охридського і передпразничні тексти, котрі йому не належали, спиралися за припущенням Давидової на болгарські збірники, що поєднували в свему складі календарні та некалендарні гомілії. Див.: *Давидова С.* О «поучениях» на двенадцатые праздники Климента Охридского в Прологе // Кирило-Методиевски студии. Кн. 13, 2000. – С. 76–81.

²¹ *Лосева О.В.* Жития русских святых в составе древнерусских Прологов XII – первой трети XV веков. – М., 2009. – С. 138.

²² Там само. – С. 146–153.

²³ Там само. – С. 230–233.

²⁴ Див.: Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України: Каталог. Т. 1: XI–XVI ст. – Львів, 2007.

²⁵ *Наумов А.* Служба на св. Кирил Философ в един кирилски ръкопис от Люблин // *Studia Slavica-Byzantina et Mediaevalia Europensia.* – Vol. I, 1989. – С. 293.

²⁶ *Norman W. Ingham* The Martyred Prince and the Question of Slavic Cultural Continuity in the Early Middle Ages // *Medieval Russian Culture.* Ed. By Henrik Birnbaum and Michael S. Flier. – Los Angeles, 1984. – P. 50.

²⁷ *Ibidem.* – P. 53.

²⁸ «Борис заліз до шатра і ... розмірковував про тортури і страсть святого мученика Микити і святого В'ячеслава, брата Болеслава, князя Чеського, котрий подібно до цього був убитий Болеславом князем Лядським, що його був братом, а св. Варвари убивцею був рідний батько. І розмірковував слова премудрого Соломона: праведники у віках живуть, – від Господа винагорода й упорядкування від Вишнього». Див.: ПСРЛ. Том п'ятнадцятий. Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью. – СПб., 1863; перевидання: М., 2000. – Стп. 124; *Бугославський С.* Україно-руські пам'ятки XI–XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. Розвідка й тексти. (Пам'ятки мови та письменства Давньої України, Т. I) – К., 1928: Синодальна редакція Повідання про св. Кнн. Бориса й Гліба, С. 24–25; Анонімне Повідання про кнн. Бориса й Гліба в Чудівській редакції. – С. 100; Успенська редакція, С. 122.

²⁹ *Чистякова М.В.* Текстологическая характеристика церковнославянских рукописных прологов вильнюсского собрания (на материале текстов трех осенних месяцев). Докторская диссертация. – Вильнюс, 2007.

³⁰ Там само. – С. 30. Пролог 1-ї редакції № 95 являє собою піврічний том. Він був укладений в новгородському катедральному соборі мучеників Бориса й Гліба на замовлення митрополита Йосипа Солтана (1507–1522 рр.). Роботу виконала група копіїстів під орудою диякона Йоакима, а її завершення припадає на 12-те серпня 1512 р. Згодом рукопис було вислано до м. Любеча, що в 26-ти кілометрах від Новогрудка, де він був оправлений ієреєм Порфирієм. Згодом рукопис було доправлено до Вільна з метою виправлення помилок. Згадуваний Ігнатій, на думку Н. Ніколаєва, був архімандритом Лавришівського монастиря.

- ³¹ Турилов А.А. Южнославянские памятники в литературе и книжности Литовской и Московской Руси XV – первой половины XVI в.: парадоксы истории и географии культурных связей // Славянский альманах. 2000. – М., 2001. – С. 255–256.
- ³² Особлива версія стишних Прологів надходить на зміну звичайних Прологів зі зміною Уставу, проте їхня кількість на теренах КМ була значно меншою у порівняннях з простими Прологами.
- ³³ Дарюс Баронас По поводу литературной истории Мучения трех виленских мучеников // Krakowsko-Wileńskie studia slawistyczne. – Т. 3, 2001. – S. 73–98; *Darius Baronas*, Trys vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija. – Vilnius, 2000.
- ³⁴ Російська Національна Бібліотека, Погодін, 957, філігрань «Якір» за *Briquet C.M. Les Filigranes. Dictionaire du Papier.* – Т. I. – Paris 1907, №481 дорівнює 1510–1514 pp., на арк. 419 зв. міститься криптограма, подекуди наявні киноварні ініціали (у рукописі бракує початкових аркушів).
- ³⁵ Бугославський С. Україно-руські пам'ятки XI—XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. – С. 162–164.
- ³⁶ Там само. – С. 1–17.
- ³⁷ Докладніше див.: *Butler Fr. Enlighter of Rus'. The Image of Vladimir Sviatoslavich Across the Centuries.* –Bloomington, IN, 2002.
- ³⁸ Дачкевич Й. Святий Теодор ісповідник, ігумен студитський, і монастир Студитського Уставу в Україні. – Рим, 1975. – К., 2006. – С. 139.
- ³⁹ *Серебрянській Н.* Древне-русская княжеская жития (обзор редакций и тексты). – М., 1915. – С. 17–21 (Приложеніе).
- ⁴⁰ *Серебрянській Н.* – С. 51. Публікація тексту за матеріалами Попова А. Сборник белорускiй Чудова монастыря // ЧИОИДР. – 1889, кн. 3. – С. 33–41.
- ⁴¹ Бугославський С. – С. 109.
- ⁴² *Серебрянській Н.* – С. 50–51.
- ⁴³ Чтения ИОНЛ, кн. 2.
- ⁴⁴ *Владимиров П.* Южнорусское Житие св. Владимира XVII в. // Киевская старина. Приложение к №2. 1889. – С. 13–20.
- ⁴⁵ *Перетц В.Н.* Древнерусские княжеские жития в украинских переводах XVII ст. // Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. – М.-Л., 1962. – С. 8–116. Дослідник, зокрема, залучив списки зібрання Погодіна 958 (РНБ), Чудівського монастиря 62/264 (ДІМ), Михайлівського монастиря 491/1650, т. 3 (НБУ). Дослідження житійної традиції на теренах Київської митрополії опубліковано в роботі Г.Н. Павленко. Становлення історичної белетристики в давній українській літературі. К., 1984. Робота позбавлена наукового новаторства, дослідниця в кращому випадку незугарно переповідає зміст Житій. Щодо таких текстів ранньомодерної історіографії, як от Хронографи чи Олександрії, то здається вони цілковито випали з уваги. В «Додатках» подано публікацію окремих списків Житій; принцип передачі текстів – осучаснений (т.зв. «гражданка»), що не відображає фонетичних особливостей староукраїнського письма XVII ст. Датування рукописів визначено навмання. Знаки пунктуації розставлено у відповідності до сучасних засад. Видано друком: Житіє Володимира, НБУ КДА, 416; Житіє Ольги, кол. НБУ ЦАМ 370 (155), Володимира НБУ ЦАМ 370 (155); розповідь про Ольгу й Володимира за рукописом «Кройники» Теодосія Софановича, Погодін 1476, РНБ; розповідь про Володимира й Ольгу за Літописцем Леонтія Боболінського, Ермітажне 320, РНБ; Житіє Ольги та Володимира з «Житій святих» Дмитра Туптала Ростовського 1705.
- ⁴⁶ *Гудзий Н.К.* Традиции литературы Киевской Руси в старинных украинской и белорусской литературах // Славянские литературы. Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов (София, сентябрь 1963). – М., 1963. – С. 14–45.
- ⁴⁷ *Мильотенко Н.И.* Святой равноапостольный князь Владимир и крещение Руси. Древнейшие письменные источники / Научн. ред. Г.М. Прохоров. – СПб., 2008. – С. 478–489; 206–212.
- ⁴⁸ Див.: *Славитській М.* Канонизація св. князя Володимира і служби йому по пам'ятникам XIII–XVII століть // Странник. Духовный журнал. Восьмой год. – 1888, т. 2. – С. 225–233.